

İHTİLÂFU'L-FUKAHÂ ESERLERİ ÜZERİNE İNCELEME

Esmâ ÇUBUKCU*

GİRİŞ

Bu incelemede, İhtilâfu'l Fukahâ eserlerinin tarihi, literatürü ve sistemleşme sürecine yer verilmiştir. Hilâf ilminin tarihi hakkındaki bilgiler, Ferhat Koca'nın tercüme ettiği Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi ve Şükrü Özen'in yazmış olduğu Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki "Hilâf" maddesi esas alınarak düzenlenmiştir. Tarihi süreçte, ihtilafa dair eserlerin sistemleşme sürecini görebilmek için dört eser incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Çalışmamızda incelemiş olduğumuz eserler şunlardır:

Tahâvî (ö. 321), İhtilâfu'l-Ulemâ

Taberî (ö. 310), İhtilâfu'l-Fukahâ

Debûsî (ö. 430), Kitâbu Te'sisi'n-Nazar

İbn Rüşd (ö. 595), Bidâyetü'l-Müçtehid ve'n-Nihâyeti'l-Muktesid

1. TARİHİ SÜREÇTE HİLAF İLMİ VE LİTERATÜR**1.1. Tarihi Süreçte Hilâf İlmî**

Karşılaştırmalı hukukun temel amacı; ihtilafların ne kadar köklü ya da yüzeysel olduğunu ve nedenlerini tespit etmektir. Karşılaştırmalı hukuk alanındaki çalışmalar ilk kez Eski Yunan'da Platon'un (m.ö.427-347) Kanunlar ve Aristo'nun (384-322) Politika adlı eserleriyle başlamıştır. Bu alandaki ilk sistematik çalışmalar ise 16. yy'da başlamış ve 19. yy'dan itibaren Karşılaştırmalı Hukuk, bağımsız bir hukuk disiplini haline gelmiştir. İslami ilimlerin doğuş ve ilk gelişim süreçlerinin yaşandığı hicrî I. ve II. asırda hukukçuların ihtilafları özel bir bilim dalı içerisinde ele alınmayıp fıkhi meselelerin içinde incelenmiş, ancak daha sonraki süreçte bu ihtilaf ve farklılıklar, hususi

* Öğretmen, TED Ankara Koleji
orcid.org/0000-0002-8767-2066 | ecubukcu@tedankara.k12.tr

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
05.10.2018	03.12.2018	30.12.2018

DOI 18.403/emakalat.467508

eserler içerisinde ele alınıp incelenmeye başlanmıştır. Bu tür ihtilaf-
ların değerlendirildiği ilk eserler arasında Ebû Yusuf'un(ö.182/798)
er-Red Alâ Siyer-i Evzâi' ve İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ, İmâm
eş-Şâfiî'nin (ö.204/820), Kitâbu'l-Umm, İbn Cerir et-Taberî'nin
(ö.310/923) İhtilâfu'l-Fukahâ ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin(ö.
321/933) İhtilâfu'l-Ulemâ adlı kitapları sayılabilir. İslam Hukuk tari-
hinde bu ihtilaf, hilâfiyat ve reddiye kitapları, mezheplerin oluşması
ve birbirlerine karşı üstünlük mücadelesine girişmelerinin de etki-
siyle, özellikle 4. yy'dan itibaren daha sistematik bir hale gelerek, yeni
ve müstakil bir hukuk disiplini meydana getirmişlerdir. Bu yeni di-
siplin, farklı hukuk, mezhep ve doktrinlerin hukuki hüküm, kavram
veya kurumlarının ayrılık ya da benzerlik noktalarını inceleyen ve
bugün artık kendisine "Mukayeseli İslam Hukuku" adını verebilece-
ğimiz hilâf ilmidir. İslam hukuku ve kültür tarihçilerinin ittifakıyla
bu ilmin gerçek kurucu Ebû Zeyd ed-Debûsî kabul edilir. Eserinin
adı Te'sîsu'n-Nazar fî İhtilâfi'l-Eimme'dir. Onu hilâf ilminin gerçek
kurucusu yapan özellik, fıkıh bablarını esas alarak değil de bizzat
ihtilaf içerisinde bulunan fakihleri esas alarak ve onlar arasında bir
sınıflandırmaya giderek incelemesi, böylece hilâf literatürüne yeni bir
sistem getirmiş olmasıdır.¹ Ayrıca ihtilaf edilen genel hukuk kuralla-
rını tasnif ederek, her bir genel hukuk kuralıyla ilgili örnekler vermiş
olması yani genel ilke üzerindeki ihtilafın hukuki meselelere nasıl
yansıdığını göstermiş olmasıdır.²

Hilâf terim olarak, gerçeği ortaya koymak veya bir şeyin yanlış ol-
duğunu göstermek amacıyla, karşıt görüşlü iki kişi arasında cereyan
eden tartışma demektir. Hilâf ilmi, karşıt görüşlü iki kişi arasında
geçen tartışmaların adab ve usulünden bahseden ilimdir. İslam hu-
kuk mezhepleri arasında, hukuki usul açısından ilişki kurulmasını
ya da onların çeşitli hukuki kavram, kurum ve hükümleri arasında,
benzerlik ve farklılık bakımından karşılaştırma yapılmasını konu edi-
nen bir ilimdir.³

Hilâf ilminin benzerlik gösterdiği ilimler, İhtilaf ve Hilâfiyat ilmidir.
İlmu'l-İhtilaf, İslam hukuk tarihinin ilk dönemlerine ilişkin olarak,

¹ Ferhat Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*
(Ankara:Ankara Okulu Yayınları, 2009), 7, 8, 9.

² a.e, 36.

³ a.e, 13-14.

sahabe ile tâbiûn ve müteakip dönemdeki müctehidlerin görüş farklılıklarını ve bu farklı görüşlerin bilinmesini konu edinen bir ilimdir. Bazıları İhtilaf ilmini herhangi bir delile dayanılarak ileri sürülen farklı görüşler için, hilâf kavramını ise delile dayanılmadan ileri sürülen görüşler hakkında kullanmışlardır. Bu farklılığa rağmen ihtilaf ve hilâf kavramı çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Klasik literatürde bu iki kavram eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Hilâf ilmine yakın olan diğer ilimler ise, cedel, münazara ve fıkıh usulü ilimleridir. Cedel ilmi bir konunun doğruluğunu ya da yanlışlığını ispatlamak amacıyla yapılan tartışma kurallarından bahseden ilimdir. Dini yada din dışı herhangi bir görüşün savunulmasını ele alması yönüyle hilâf ilminden ayrılır ve kapsamı daha geniştir. Münazara ilmi ise tartışma tekniklerini konu alan ilim dalıdır. Nazar ilmi ise Taşköprüzâde'nin tanımıyla tartışma yapan taraflar arasında sözün nasıl kullanılacağından bahseden ve sem'î delillerin ahvalinden ve şerî hükümlerin sınırlarından bahseden ilimdir.⁴

1.2.Literatür

1.2.1.Hanefî Literatür

- Ebû Yusuf (ö.182/798) *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*
İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), *Muvatta'*
Ebû Saïd el-Berdaî (ö. 317/929) *Mesâilu'l-Hilâf*
Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî (ö. 428/1037), *et-Tecrid*
Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî (ö. 428/1037),
et-Takrîb fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye beyne Ebî Hanîfe ve Ashâbih
Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039), *Te'sîsu'n-Nazar*
Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039), *el-Esrâr fi'l-Usûl ve Furû'*
Nâsîhî (ö. 484/1091), *Kitâbu'l-Muhtelef beyne Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î*
Ebu'l-Mefâhir Hüsâmeddin Ömer b. Burhan el-İsbicâbi, *Muhtasar fî
Hilâfiyyâti'l-Mesbût*
Ebu'l-Feth Alâeddîn el-Üsmendî (ö. 552/1157), *Tarîkatu'l-Hilâf fi'l-
Fıkh beyne'l-eimmeti'l-eslâf*
Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142), *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye fi'l-
Hilâfiyyât*
Ebu'l-Fazl Burhâneddin Muhammed b. Muhammed en-Nesefî
(ö. 687/1289) *Mukaddime fi'l-Cedel ve'l-Hilâf ve'n-Nazar*

⁴ Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 15-18.

1.2.2. Mâlikî Literatür

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cehm el-Verrâk
el-Mervezî (ö. 329/940 veya 333/944) *Mesâilu'l-Hilâf*

El-Kâsım b. Cellâb (ö. 378/988) *Mesâilü'l-Hilâf*

Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Abdullah el-Ebherî (Gulâmu'l-Ebherî)
Kitâbu'l-Mesâili'l-Hilâf

Ebû Muhammed Abdullah b. İbrahim el-Endelüsî el-Asîlî
(ö. 392/1002) *ed-Delâil (el-Âsâr ve'd-Delâil) 'alâ Ümmehâti'l-*
Mesâil

İbnu'l-Kassâr (Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî)
(ö. 397/1007), *Uyûnu'l-Edille fi Mesâili'l-Hilâf beyne Fukahâi'l-Emsâr*

Kadı Abdulvehhâb el-Bağdâdî (ö. 422/1031), *Uyûnü'l-Mecâlis*

Kadı Abdulvehhâb el-Bağdâdî (ö. 422/1031), *e'l-İşrâf 'alâ Mesâili'l-Hilâf*

Ebû Ömer Cemâleddin Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî
(ö. 463/1070), *el-İntikâ li'l-Mezâhibi's-Selâse li'l-Ulemâ*

İbnu'l-Arabî Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Meâfirî
(ö. 543/1148), *et-Telhîs fi'l-Hilâf*

İbn Ebî Zeyd Ebû Bekr Muhammed b. Velîd et-Tartûşî
(ö. 560/1164), *et-Tarîka fi'l-Hilâf*

İbn Rüşd el-Hafîd (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve'n-Ni-*
hâyetü'l-Muktesid

1.2.3. Şâfi'î Literatür

İmam Şâfi'î (ö. 204/820), el-Umm'un ilgili bölümleri:

Kitâbu İhtilâfi'l-İrâkiyyîn (7/96-163)

İhtilâfu Ali ve Abdullah b. Mes'ûd (7/164-191)

Kitâbu İhtilâfi Mâlik ve's-Şâfi'î (7/191-143)

Kitâbu'r-Red alâ Muhammed b. el-Hasan (7/305-335)

Kitâbu Siyeri'l-Evzâi (VII/336-368)

Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294-906), *İhtilâfu'l-Ulemâ'*

İbnu'l-Münzir en-Nisâbüri (ö. 309/921), *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-icmâ'*
ve'l-İhtilâf

İbnu'l-Münzir en-Nisâbüri (ö. 309/921), *el-İşrâf alâ Mezâhibi Ehli'l-İlm*

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), *el-Hilâfiyyât*

Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Muhtelef fiha beyne's-Şâfi'î el-Muttalibî el-Hâşimî ve beyne Ebî Hanîfe*

İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), *ed-Dürerü'l-Mudıyye fîmâ vak'a fihil-Hilâf beyne's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye*

Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî eş-Şâfi'î (ö. 489/1096), *el-Istılâm fî Reddi ale's-Şeyh Ebî Şeyh ed-Debûsi veya el-Istılâm beyne'l-İmâmeyn eş-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe*

Gazzâlî (ö. 505/1111), *Meâhizu'l-Hilâf*

Seyfeddîn el-Âmidî (ö. 631/1233), *et-Tarîkatu'l-Musağğara fî Mesâili'l-Hilâf*

Sirâceddîn el-Urmevî (ö. 682/1283), *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye fî'l-Fıkh*

1.2.4. Hanbelî Literatür

Ebû Bekir Abdülazîz b. Ca'fer b. Ahmed el-Bağdâdî (Gulâmü'l-Hallâl) (ö.363/974), *Kitâbu'l-Hilâf ma'a's-Şâfi'î*

Ebû Bekir Ahmed b. Selmân en-Neccâd (ö. 348/960), *Kitâbu'l-Hilâf*

Ebû Hafs Ömer b. İbrahim el-Ukberî (ö. 387/997), *el-Hilâf beyne Mâlik ve Ahmed*

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), *et-Ta'liku'l-Kebîr fî'l-Mesâili'l-Hilâfiyye beyne'l-Eimme*

İbn Ebû Ya'lâ (ö. 526/1131), *Kitâbu'l-Hilâf*

Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116), *el-Hilâfu'l-Kebîr (el-İntisâr fî Mesâ'ili'l-Kibâr*

Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116), *el-Hilâfu's-Sağîr*

Ebu'l-Muzaffer İbn Hubeyre (ö. 560/1165), *el-İşrâf 'alâ Mezâhibi'l-Eşrâf*

Muvafakuddin İbn Kudâme (ö. 620/1223), *Münâzara beyne'l-Hanâbile ve's-Şâfi'iyye*

Kemâleddin Ebu'r-Rebî Süleyman b. Ömer b. Sâlim b. el-Müsebbik el-Harrânî (ö. 620/1123) *el-Vifâk beyne'l-Hilâf beyne'l-Eimmei'l-Erba'a*

Cemâleddin Yûsuf b. Hasan b. Abdülhâdî ed-Dımaşkı (İbnü'l-Mibred) (ö. 909/1503), *Mugnî Zevi'l-Efhâm 'ani'l-Kütübi'l-Kesîre fî'l-Ahkâm 'alâ Mezhebi'l-İmâmi'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*

1.2.5. Zikrettiğimiz Dört Mezhebe Mensub Olmayan Fakihlerin Eserleri

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *İhtilâfu'l-Fukahâ*

Şerîf el-Murtaza (ö. 436/1044), *el-İntisâr*

Şeyhu't-Tâife Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067), *Kitâbu'l-Hilâf*
İbnu'l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325), *Muhtelefu's-Şîa fi Ahkâmi's-Şeria*

1.2.6. Asrımız Fakihlerinin Eserleri

İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*

Mahmud Muhammed Şeltût ve Muhammed Ali Sâyis, *Mukârenetu'l-Mezâhib fi'l-Fikh*

Muhammed Takiyyu'l-Hakim, *el-Usûlü'l-Âmme fi'l-Fikhi'l-Mukâren-Medhal İla Dirâseti'l-Fikhi'l-Mukâren*

Selâhüddin en-Nâhî, *en-Nazariyyetu'l-Âmme fi'l-Kânûni'l-Muvâzen ve ilmi'l-Hilâf*

Saîd Ramazan el-Bûtî, *Muhâdarât fi'l-Fikhi'l-Mukâren*

Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*⁵

2. İHTİLÂFU'L-FUKAHÂ ESERLERİ İNCELEMESİ

2.1. Taberî (ö. 310) Kitâbu'l-İhtilâfi'l-Fukahâ

Elimize ulaşan iki parçadan birini Joseph Schacht, *Kitâbu'l-İhtilâfi'l-Fukahâ* (*Kitâbu'l-Cihâd*, *Kitâbu'l-Cizye* ve *Ahkâmu'l-Muhâribîn*) adıyla yayımlamıştır. Fikhî konular sırasına göre düzenlenmiş olan eser, *Kitâbu'l-Cihâd*, *Kitâbu'l-Cizye* ve *Ahkâmu'l-Muhâribîn* olmak üzere üç bölümden oluşur. Her bölümün altında Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, Evzâi, Sevri, Hasan-ı Basrî, İbn Ebî Leylâ, Şâfi'î gibi imamların ihtilaf ettikleri ve icmâ' ettikleri konular ele alınmıştır.

Birinci Bölüm: *Kitâbu'l-Cihâd*: Müşriklerle savaşta alınacak tavır, ganimet hükümleri, atlıların hissesi, yiyecek, içeceklerin ganimet olarak alınıp alınmayacağı gibi konular tek tek ele alınmış ve her birinin altında icmâ' eden ya da ihtilaf eden fakihler ve icmâ' ya da ihtilaf ettikleri konular ele alınmıştır.⁶ Örnek: ganimetten atlının, diğerlerinden fazla alacağı konusunda icmâ' ettiler. Ancak miktar konusunda ihtilaf ettiler. Bu konuda rivayetler Hz. Peygamberin atlıya bir rivayette 2 pay, bir rivayette 3 pay vermiş olduğu yönündedir. Mâlik,

⁵ Bkz. Literatür İçin; Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 40-47; Şükrü Özen, "Hilâf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 527-538.

⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Kitâbu'l-İhtilâfi'l-Fukahâ (Kitâbu'l-Cihâd, Kitâbu'l-Cizye ve Ahkâmu'l-Muhâribîn)* (Leiden, 1933), 8.

Evzâi, Ebû Hanîfe, Ebû Sevr'e göre 2 pay verilir. Sevrî ve Şâfi'î'ye göre ise 3 pay verilir.⁷

İkinci Bölüm: Kitâbu'l-Cizye: "Ey İman edenler, kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahret gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin haram kıldığını haram kılmayan ve hak dini din edinmeyen kimselerle küçülerek, elleriyle cizye verene dek savaşın." Kâfirlerden, ehli kitaptan Hz. Peygamber cizye almıştı. Bu meselede icma' ettiler ancak Hz. Peygamber'in mecûsîden cizye almış olmasının manasında ihtilaf etmişlerdir. Mâlik'e göre cizye almış olmasının sebebi onun acem olmasıdır. Bu durumda dini olmayan Türk'ten de cizye alınır, hükmü Mecûsî gibidir. Ebû Hanîfe ve ashâbı Mâlik'le aynı görüştedir. Şâfi'î'ye göre ehli kitaptır.⁸

Üçüncü Bölüm: Ahkâmu'l-Muhâribin: Bu bölümde yolkesenlerle ilgili hükümler ve bu konudaki ihtilaflar zikredilmiştir. Yol kesenlerin el kesme cezasını gerektirecek kadar mal çalmamaları durumun el kesme cezasının uygulanıp uygulanmayacağı gibi konusu ele alınmıştır. Şâfi'î'ye göre haddin uygulanmayacağını zikretmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre eğer tövbe etmemişlerse ve çaldıkları mal kesmeyi gerektirecek miktara ulaşmamışsa da el kesme cezası uygulanır. İmâm Mâlik'e göre ona muharib hükmü uygulanır. Sevrî'ye göre ise, tövbe etmeden evvel ele geçirilirlerse onlara ayetin hükmü uygulanır.⁹

Muharibler yakalanmadan önce tevbe ettikleri durumda had cezasının uygulanıp uygulanmayacağı konusundaki ihtilaflar zikredilmiştir. Mâlik, had cezasının kaldırılacağını, ancak birini öldürmüş ise kul hakkı düşmeyeceğinden, kısasın düşmeyeceğine hükmetmiştir.¹⁰

2.2.Tahâvî (ö. 321) Muhtasaru İhtilâfi'l-Ulemâ

Tahâvî'nin elimize ulaşan eseri, Cassâs'ın yazmış olduğu muhtasarıdır. Tabakat müelliflerinden İbnu'n-Nedîm, Taberî'nin eserinin 80 kadar bölüm içerdiğini ancak tamamlanmadığını, Kâtip Çelebi 130 cilt olduğunu yazmıştır.¹¹

⁷ Taberî, *Kitâbu'l-İhtilâfi'l-Fukahâ*, 80-81.

⁸ Taberî, *Kitâbu'l-İhtilâfi'l-Fukahâ*, 199.

⁹ a.e, 47.

¹⁰ a.e, 251.

¹¹ Kâtip Çelebi (ö. 1067) , *Keşfu'z-Zunûn an Esâmil Kütüb ve'l-Fünûn*, thk. Muhammed Şerefu'd-Dîn Yaltkaya ve Rifat Bilge Kilisli, (İstanbul: Matbaatü'l-Behiyye, 1941) 2: 3233.

Eserin girişinde, ihtilaftan söz eder, ahkâmı şeriyede ihtilafın, iç-tihadın başlamasıyla ortaya çıktığını ve sahabe döneminde arttığını zikreder. Eserin girişinde Tahâvî'nin hayatı, eserleri, öğrencileri hakkında genişçe bilgi verilmiştir.

Eser, fikhî konular sırasına göre düzenlenmiş ve her konunun altında ihtilaflı olan konuları içeren bablar açılmıştır. Ebû Hanîfe'nin ve ashabının görüşleri zikredildikten sonra onunla aynı fikirde olan imamların görüşleri verilmiştir. Konuyla ilgili ayet ve hadisler verilmiş, sahabe ve tâbiinin sözleri de zikredilmiştir. Hanefî âlimleri, Mâlik, Şâfiî, Evzâi, İbn Ebî Leylâ, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Hasan b. Hay gibi fakihlerin görüşlerinin yanı sıra sahabe ve tâbiinin görüşlerine yer vermiş ve kendi fikirlerini de zikretmiştir. Eser 5 cilttir.

Örnek 1:

Kitâbu't-Tahâra:

103. Bab: Kâfirin mescide girmesi:

Ashabımıza göre sakıncası yoktur.

İmâm Mâlik'e göre Hristiyan olan hiçbir mescide giremez.

Şâfiî'ye göre mescidi haram dışında tüm mescidlere girebilir.¹²

Örnek 2:

Kitâbu's-Sıyâm:

522. Bab: Dişlerinin arasında olan bir şeyi yutması halinde oruçlunun durumu:

Şâfiî, İmâm Mâlik ve Ashabımıza göre kaza da kefarete de gerekmez.

Ebû Yûsuf'a göre kaza gerekir, kefarete gerekmez.

Sevrî'ye göre kaza gerekir.

Hasan b. Hayy'a göre de midesine giderse kaza gerekir.¹³

Kitâbu's-Salât:

250. Bab: İki namazın birleştirilmesi:

Ashabımız: Arafat ve Müzdelife dışında iki namaz birleştirilmez.

¹² Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî (ö. 321), *Muhtasarü İhtilâfi'l-Ulemâ*, thk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cassâs er-Râzî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1996), 1: 173.

¹³ Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfi'l-Ulemâ*, 2: 38.

Mâlik: Hasta kişi, yağmurda ve karanlıkta cemedir. Sadece aceleyle yolculuğa çıktığı zaman cemedir. Öğle namazını vaktin sonunda, ikindi namazını vaktin başında, akşam namazını vaktin sonunda, yatsıyı vaktinde başında kılmak suretiyle birleştirir.

Leys: Hasta olan kişi namazını cemedir.

Şâfiî: Yolculukta iki namazı birleştirir. Yağmurda sefer gibidir.¹⁴

2.3. Debûsî (ö. 430) Kitâbu Te'sîsi'n-Nazar

Eserinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Züfer b. Huzeyl, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûi, Şâfiî, İmâm Mâlik, İbn Ebî Leylâ gibi fakihler arasında ihtilaflı olan kaideleri ele almıştır. "el-Asl..." şeklinde başlayarak kaide verilmiş ve bu kaideye göre örnekler zikredilerek ihtilaf eden imamların görüşleri yazılmıştır. Kitap, dokuz bölüme ayrılmıştır;

Birinci Bölüm: Ebû Hanîfe ile arkadaşları İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf arasındaki ihtilaflar: 22 kaide içerir. Arkadaşlarının ismini zikretmemiş olsa da metin içinde İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf olduğunu anlıyoruz.

XXII. Kaide: "Ebû Hanîfe'ye göre genel prensip, bir şeye bizzat kendi gücüyle kâdir olmayan bir kimseye başka biri yardım etse, bu onun için bir güç sayılmaz. Bu temel prensibe göre; Hasta bir kimse, kendi kendine yüzünü kıbleye çevirmeye gücü yetmese ve yanında yüzünü kıbleye çevirecek bir kişi bulunduğu halde, yüzünü kıbleye çevirmeden namaz kılsa; Ebû Hanîfe temel prensip gereği caiz olduğunu söyler. İmâmeyne göre ise bu namaz caiz olmaz. Çünkü onlara göre başkasının yardımını onun için de bir güç anlamı taşır."¹⁵

İkinci Bölüm: Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ile İmâm Muhammed arasındaki ihtilaflar. 4 kaide içerir.

IV. Kaide: Ebû Hanîfe ve Yûsuf'a göre genel prensip, suyla çıkarıldıktan sonra pişirilen veya bir defa pişen bir şıranın, sarhoş etmeyen az bir miktarı helaldir. Hurma ve diğer meyvelerden elde edilen şıra ve mâyiler gibi.¹⁶

¹⁴ Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfi'l-Ulemâ*, 2: 292.

¹⁵ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Kitâbu Te'sîsi'n-Nazar* (Matbatu'l-Arabîyye: Mısır, b.t.y), 27.

¹⁶ Debûsî, *Kitâbu Te'sîsi'n-Nazar*, 29.

Üçüncü Bölüm:Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed ile Ebû Yûsuf arasındaki ihtilaflar. 3 kaide içerir.

II. Kaide: Ebû Hanîfe'ye göre temel prensip, yemin hangi şey üzerine yapılıyorsa, ancak onun üzerinde gerçekleşir (akdolur). Yemin gerçekleşmezse, onun kefareti de yoktur. Biz burada, "Yemin hangi şey üzerine yapılıyorsa, ancak onun üzerine akdolur." Diyoruz. Çünkü akit bir sıfattır. Sıfatın ise mevsufunun bulunması gerekir. Ebû Yûsufa göre göre, üzerine yemin edilen şey elden çıkmış olsa bile, yemin gerçekleşir. Bu genel prensibe göre; Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed şöyle demiştir: Bir kimse, "Falan adamı öldüreceğim." diye yemin etse, o adam daha önceden ölmüş olsa ve yemin eden kimse onun öldüğünü bilmiyor ise; yemin eden kişiye, yemin kefareti gerekmez. Ebû Yûsuf'a göre ise, kefaret gerekir.¹⁷

Dördüncü Bölüm:Ebû Yûsuf ile İmâm Muhammed arasındaki ihtilaflar. 4 kaide içerir.

III. Kaide: İmâm Muhammed'e göre genel prensip, bir şeyin sonraki haline, başlangıçtaki hükmünün verilmesinin caiz olduğudur. Ebû Yûsuf'a göre ise, ona her yerde başlangıçtaki hükmü verilmez. Bir adam, ihramdan önce koku sürünse ve bu koku ihramdan sonra da devam etse; Muhammed'e göre böyle bir davranış mekruh olur ve o, devam eden bu kokuyu, ihramın başlangıcında sürülmüş gibi kabul eder. Ebû Yûsuf'a göre ise mekruh olmaz.¹⁸

Beşinci Bölüm: İmâm Muhammed, Hasan b. Ziyâd ve Züfer arasındaki ihtilaflar

Sekiz kaide içerir.¹⁹

IV. Kaide: Arkadaşlarımız göre genel prensip, bölünemeyen bir şeyin bir kısmının mevcut olması, tamamının mevcut olması gibidir. Züfer'e göre ise, bir şeyin bir kısmının var olması, tamamının var olması gibi değildir. Bu kaideye göre, bir kimse, ticaretin bir türünü yapmak üzere kölesine izin verse, köle her türlü ticaret yapmaya izinli sayılır. Züfer'e göre ise, izin verilen tür dışındaki ticaret çeşitlerini yapmaya izinli sayılmaz.²⁰

¹⁷ Debûsî, *Kitâbu Te'sîsi'n-Nazar*, 31.

¹⁸ a.e, 36-37.

¹⁹ a.e, 38.

²⁰ a.e, 44.

Altıncı Bölüm: Mezhebimiz âlimleri ile İmâm Mâlik arasındaki ihtilaflar İki kaide içerir.²¹

I. Kaide: Üç âlimimize göre genel kaide, Hz. Peygamber'den tek kişiler aracılığıyla rivayet edilen haberin, sahih kıyasa tercih edilmesidir. İmâm Mâlik'e göre ise, sahih kıyas, âhad habere tercih edilir. Bu genel kaideye göre, üç âlimimize göre oruçlu olduğunu unutan bir kimsenin yiyip-içmesi orucunu bozmaz. Bu konuda âhad haberle amel etmişlerdir. İmâm Mâlik ise kıyasla amel ederek orucunun bozulduğuna hükmetmiştir.²²

Yedinci Bölüm: İmâm Muhammed, Hasan b. Ziyâd, Züfer ile İbn Ebî Leylâ arasındaki ihtilaflar 4 kaide içerir.²³

III. Kaide: İbn Ebî Leylâ'ya göre genel kaide, Allah hakları, kul haklarına kıyas edilir. Bu kaideye doğrultusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre, zamanaşımı kul haklarında olduğu gibi, had cezalarını da düşürmez. Bize göre ise sadece kazf haddini düşürür.²⁴

Sekizinci Bölüm: Üç âlimimiz ile Şâfiî arasındaki ihtilaflar 26 kaide içerir.

VIII. Kaide: Bize göre genel kaide, dünyanın tamamı iki bloktan ibarettir: Dâru'l-İslâm ve Dâru'l-Harb. Şâfiî'ye göre ise dünya tek bir ülkeden ibarettir. Bu genel kaideye göre, arkadaşlarımız şöyle demiştir: Müslüman bir kimse dâru'l-harbde şarap içse veya zinâ yapsa ya da kazf etse, ona had cezası gerekmez. Şâfiî'ye göre ise had cezası gerekir.²⁵

Dokuzuncu Bölüm: Bu bölümde çeşitli ihtilafları içeren 13 külli kaide vermiştir.

XIII. Kaide: İmâm Muhammed'e göre genel kaide, şariat tarafından miktarı belirlenen oranı başka bir oran ile değiştirmek caiz olmaz. Ebû Yûsuf'a göre ise caiz olur. Bu kaideye göre, İmâm Muhammed'e göre devlet başkanının cizyenin miktarını artırmak istemesi caiz olmaz. Ebû Yûsuf'a göre ise caiz olur.²⁶

²¹ a.e, 47.

²² Debûsî, *Kitâbu Te'sisi'n-Nazar*, 47.

²³ a.e, 49.

²⁴ a.e, 50.

²⁵ a.e, 58-59.

²⁶ a.e, 77.

Son kısımda ise Kerhî'nin Risâle fi'l-Usûl'ünü eklemiştir. 38 kaideyi içerir. Her kural örneklerle açıklanmıştır. Örnekler ve açıklamalar, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Ahmed en-Nesefî'ye aittir.²⁷ Örnek olarak bir kaide zikredecek olursak:

I. Kaide: "Kesin bilgi ile sabit olan şey, şüphe ile ortadan kalkmaz." Bu kaideye göre abdestli olduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip olan kimse, abdestinin bozulup bozulmadığı konusunda şüpheye düşerse, abdestsiz olduğu konusunda kesin kanaate varmadıkça, abdestli kabul edilir. Abdestsiz olduğu konusunda kesin kanaate varduktan sonra, abdestli olup olmadığı konusunda şüpheye düşen kimse ise, abdestli olduğu konusunda kesin kanaate varmadıkça, abdestsiz sayılır.²⁸

2.4. İbn Rüşd (ö. 595) Bidâyetü'l-Müçtehid Ve'n-Nihâyeti'l-Muktesid

İbn Rüşd, fikhî konuları tek tek ele alarak üzerinde ihtilaf edilen konuları fakihlerin delilleri ile zikretmiştir. Mâlik, Şâfiî, Ebû Hanîfe, Sevri gibi fakihlerin ihtilaflarına yer vermiştir. İbn Rüşd, yalnızca ihtilafları zikretmekle kalmamış aynı zamanda ihtilaf sebeplerini incelemiş ve ihtilaf edenlerin delillerine yer vermiştir. Fikhî konuları düzenli bir şekilde ele almış ve cüzleri bablara, babları fasıllara, fasılları meselelere ayırmıştır.

Kitâbu't-Tahâra
Kitâbu'l-Vudû'
Kitâbu'l-Gusl
Kitâbu't-Teyemmüm
[...]

Örneğin, Kitâbu'd-Dahâyâ bölümünde kurbanın hükmünü ele almıştır:

Şâfiî'ye göre sünnet-i müekkidedir.

Mâlik yalnızca hacı için sünnet-i müekkide der.

Ebû Hanîfe'ye göre vacibdir.

Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise vacib değildir.

²⁷ Debûsî, *Kitâbu Te'sisi'n-Nazar*, 79.

²⁸ a.e, 80.

İhtilaf etmelerin iki sebebi vardır. Birinci sebep peygamberin fiilinin vücub mu nedb mi bildirdiği konusundaki ihtilaftır. İkinci sebep ise bu konu hakkında ki rivayetlerdir. Ümmü Seleme'nin rivayet ettiği “[...]isteyen kurban kessin” hadisi, vacib olmadığını gösterir. Ancak konuyla ilgili diğer bir rivayet “[...] peygamber kurban kesmesini emretti.[...]” rivayetidir ki vücub bildirir.²⁹

SONUÇ

İhtilâfu'l Fukahâ eserlerinin ilk örnekleri olarak, Ebû Yusuf'un(ö.182/798) er-Red Alâ Siyer-i Evzâi' ve İhtilâfu Ebî Hanife ve İbn Ebî Leylâ, İmâm eş-Şâfi'nin(ö.204/820), Kitâbu'l-Umm, İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö.310/923) İhtilâfu'l-Fukahâ ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin(ö. 321/933) İhtilâfu'l-Ulemâ isimli eserleri kabul edilmiştir. Tarihi süreçte mezheplere göre Hilâf literatürünü oluşturan eserler kaleme alınmış, 4. yy'dan itibaren sistematik hale gelen Hilâf ilmi, farklı doktrinlerin hukuki hüküm, kavram veya kurumlarının ayrılık ya da benzerlik noktalarını inceleyen müstakil bir disiplin olmuştur. 4. yy âlimlerinden Taberî ve Tahâvî eserlerinde, fıkıh bablarını esas alarak, ihtilaf ve icma edilen görüşlere yer vermiştir. Taberî, Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, Evzâi, Sevrî, Hasan-ı Basrî, İbn Ebî Leylâ, Şâfi gibi alimlerin ihtilaflarını incelemiş, Tahâvî ise Ebû Hanife'nin ve ashabının görüşlerini zikrettikten sonra diğer imamların görüşlerine yer vermiştir. 5. yy âlimlerinden Debûsî, fukahânın ihtilafını, fıkıh bablarını esas alarak değil, ihtilaf içerisinde bulunan fakihleri esas alarak incelemiş ve bu yöntemle temayüz etmiş, Hilâf ilminin kurucusu kabul edilmiştir. 6.yy âlimlerinden İbn Rüşd ise, fıkıh bablarını esas alarak Mâlik, Şâfi, Ebû Hanîfe ve Sevrî gibi fakihlerin ihtilaflarına yer vermiştir. İncelediğimiz eserlerde gördüğümüz; Hilâf ilmi mezhep farklılıklarından beslenmiş, bu farklılıkların sebeplerini inceleyen alimlerin yaklaşım ve yöntemleriyle zenginleşmiştir.

²⁹ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbn Rüşd el-Kurtubî el-Endülüsî, *Bidâyetü'l-Müçtehid ve'n-Nihâyetü'l-Muktesid* (Mısır: Matbaatu'l-Cemâliyye, 1329), 2: 460-461.

KAYNAKÇA

- Debûsî (ö. 430), Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ. *Kitâbu Te'sîsi'n-Nazar*. Mısır: Matbaatu'l-Arabiyye, b.t.y.
- Debûsî (ö. 430), Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ. *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*. trc. Ferhat Koca. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- İbn Rüşd (ö. 321), Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endülüsi. *Bidâyetü'l-Müçtehid ve'n-Nihâyeti'l-Muktesid*. Mısır: Matbaatu'l-Cemâliyye, 1329.
- Özen, Şükrü. "Hilâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998. 17: 527-538
- Taberî (ö. 310), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Kitâbu'l-İhtilâfi'l-Fukahâ (Kitâbu'l-Cihâd, Kitâbu'l-Cizye ve Ahkâmu'l-Muhâribin)*. nşr. Yûsuf Şaht. Leiden, 1933.
- Tahâvî (ö. 321), Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Muhtasarü İhtilâfi'l-Ulemâ*. thk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cassâs er-Râzi. Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1996.